

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้รับการพัฒนาขึ้นในประเทศไทยไม่น้อยกว่าหนึ่งศตวรรษ โดยเริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อคุ้มครองการทำไม้สักในภาคเหนือให้เป็นไปตามหลักวิชาการป่าไม้สมัยใหม่ ที่คำนึงถึงความยั่งยืนของผลผลิตจากไม้ ต่อมาเมื่อประเทศไทยก้าวไปสู่การพัฒนาประเทศในทุกด้าน เพื่อให้ทันกับความเจริญของนานาประเทศ ในช่วงหลังสงครามโลก จึงได้นำแนวความคิดในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเข้ามาใช้ในประเทศไทย โดยให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย เช่น การท่องเที่ยว แหล่งพันธุกรรมพืชและสัตว์ป่า แหล่งน้ำลำธาร โดยไม่ทำลายความสมดุลของระบบนิเวศ แต่แนวคิดนี้ยังขาดการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์และผลกระทบโดยตรง นั่นก็คือ “ชุมชน”

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีส่วนสำคัญในการช่วย “สาน ถักทอ” ความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชนของไทย ซึ่งประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ คือ (1) จิตสำนึกประชาสังคม คือ สำนึกว่าตนเองเป็นเจ้าของปัญหาของชุมชน จะต้องมีความรับผิดชอบและร่วมแก้ปัญหาด้วยกัน (2) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร หมายถึง การเปิดโอกาสหรือมีช่องทางในการสื่อสารพูดคุยถึงปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ตาม (3) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ ชุมชนมีการถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ซึ่งต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมองที่ต่างกัน (4) ผู้นำชุมชน

วิถีทางที่ผู้นำชุมชนสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำต้องสร้างโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ในกระบวนการคิด การทำเพื่อประโยชน์ของชุมชน (5) ความสัมพันธ์ของคนกับสถาบัน เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแนวราบ (ทวิศักดิ์ นพเกสร, 2542, หน้า 20-21) วิถีของชุมชนอันจะนำมาซึ่งการสร้างมิติตามความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน โดย นภาพกรณ์ หะวานนท์ (2550, หน้า 35-39) ได้เสนอไว้ 4 ด้าน ดังนี้

(1) มิติต่างด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ศักยภาพของชุมชนในการจัดการระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับระบบการผลิตเพื่อการค้า กล่าวคือ มีกลไกในการจัดระบบการผลิต สามารถลดต้นทุนการผลิตในเรื่องการใช้เครื่องมือ หรือเครื่องทุ่นแรงในการผลิต ความสามารถด้านการสร้างมูลค่าเพื่อให้กับสินค้า การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย

(2) มิติต่างด้านสังคม ได้แก่ ความสามารถของชุมชนในการที่จะจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนให้สามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมชุมชน ไม่ว่าปัญหานั้นจะเกิดจากภายนอกชุมชนหรือสมาชิกภายในชุมชน ซึ่งจะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการสร้างสังคมชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง มีสันติสุข มีความสามัคคี อันเป็นรากฐานของความเข้มแข็งของชุมชน

(3) มิติต่างด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญา มีการแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง มีการสืบสานภูมิปัญญาความรู้ชุมชน มีความเชื่อมั่นในศักยภาพ และภูมิปัญญา ชุมชนมีความสามารถในด้านการปรับตัว จนสามารถสร้างความเข้มแข็งขึ้นมาได้ในลักษณะที่แตกต่างกัน

(4) มิติต่างด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถในการจัดระบบดูแลและแบ่งสรรทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์และเป็นธรรมแก่สมาชิกในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถสร้างกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนได้

ชุมชนละเอียดเป็นชุมชนหนึ่งได้รับการยอมรับในการปกป้อง รักษา ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งผืนป่าแม่ยมมีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ต้นไม้ใหญ่หลากหลายชนิด และมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่อย่างชุกชุม สมัยก่อนการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นไปเพื่อการยังชีพ การทำมาหากิน และคิดกันอยู่เสมอว่า “ป่า คือ ชีวิต คนกับ

ป่าต้องพึ่งพาอาศัยกัน” ทำให้คนรุ่นนั้นมีความเคารพรักในป่า โดยจะแสดงความกตัญญูต่อป่าด้วยการทำพิธีต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น ก่อนจะนำสิ่งต่าง ๆ ออกจากป่าต้องมีการขอเจ้าป่าเจ้าเขา เพื่อเป็นการขออนุญาตเสียก่อน ที่ได้กล่าวถึงเบื้องต้นนี้เป็นสิ่งที่พบเห็นในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวสะเอียบ ซึ่งได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อปกป้อง ดูแลผืนป่าแห่งนี้

ที่มาที่ไปของเรื่องนี้ เกิดจากการที่รัฐบาลได้ให้สัมปทานไม้สักแก่บริษัทเอกชนในพื้นที่ตำบลสะเอียบ ชาวบ้านจึงมาประกอบอาชีพรับจ้างตัด ชักลากไม้ และแปรรูปไม้รวมไปถึงการล่าสัตว์ป่าเพื่อเป็นอาหาร ป่าก็เริ่มลดลง เหลือแค่ต้นไม้เล็ก ๆ วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปโดยทำเกษตรน้อยลง หันมาประกอบอาชีพรับจ้างทำไม้ ชักลากไม้ มีการซื้อเครื่องมือตัดไม้ ร่วมหุ้นกันซื้อช้างเพื่อมาชักลากไม้ บางคนก็หันมาร่วมกับนายทุนทำเฟอร์นิเจอร์ขาย เมื่อทั้งคนภายในและภายนอกชุมชนร่วมกันใช้ประโยชน์จากป่าในทิศทางที่เป็นธุรกิจ จึงทำให้ป่าไม้ที่เคยมีต้นไม้ใหญ่เหลือแค่เพียงต้นไม้เล็ก สัตว์ป่าที่ก็เริ่มหาได้ยาก อาหารจากป่าที่เคยหาได้เยอะก็เริ่มหาได้น้อยลง และใช้เวลาเดินทางไกลมากขึ้นกว่าเดิม

เมื่อแนวคิดการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้นเกิดขึ้น ต้องมีการอพยพคนออกจากพื้นที่ตัดไม้เป็นหมื่น ๆ ไร่ ในส่วนที่คาดว่าจะน้ำจะท่วม ชาวบ้านก็เริ่มได้รับผลกระทบจากการประกอบอาชีพทำไม้ จึงเริ่มเกิดกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ขึ้นในกลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งนำโดยกำนันชุม สะเอียบคง และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นผู้เริ่มนำเรื่องการอนุรักษ์ป่ามาพูดคุยกับชาวบ้าน ซึ่งก็มีทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย โดยนำประเด็นการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น การตัดไม้ และการย้ายถิ่นฐานมาพูดคุย ในระยะแรกมีชาวบ้านเข้าร่วมประมาณ 16 คน เท่านั้น

แนวคิดในเรื่องการอนุรักษ์ป่าเพื่อชุมชนแม้จะเป็นแนวทางที่ดี แต่ก็ได้สร้างความหนักใจให้กับกลุ่มผู้นำชุมชนเป็นอย่างมาก ในช่วงแรกก็ยังไม่ได้รับความร่วมมือจากชุมชนเท่าที่ควร เพราะแต่เดิมชาวบ้านจะทำไม้ขาย รับจ้างตัดไม้ในปาง ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะทำความเข้าใจ แต่เนื่องจากกลุ่มผู้นำในชุมชนมีความตระหนักถึงความสำคัญของผืนป่า จึงได้เริ่มทำความเข้าใจกับชาวบ้านด้วยการหารือในการประชุมหมู่บ้าน ในระยะแรกนั้นได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก โดยส่วนมากแล้วไม่เห็นด้วย

เพราะไม่รู้จะไปประกอบอาชีพอะไร ซึ่งได้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มชาวบ้านอยู่หลายปี นอกจากชาวบ้านด้วยตนเองแล้วยังมีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มผลประโยชน์ นายทุนและนักการเมืองท้องถิ่น ที่ต้องสูญเสียจากการค้าไม้ในตำบลสะเอียบอีกด้วย ใน ส่วนของชาวบ้านนั้นได้สร้างความเข้าใจขึ้นและมีการส่งเสริมอาชีพต่าง ๆ ให้แก่ ชาวบ้านเพื่อเปลี่ยนแปลงอาชีพ บ้างก็หันกลับไปทำไร่นา ปลูกมะขามหวาน กล้าต้นสัก ขาย รวมทั้งการทดลองปลูกพืชชนิดใหม่ๆ แม้ว่าชาวบ้านจะมีรายได้ไม่มากเหมือนเช่น ก่อน แต่ก็ทำให้ชาวบ้านมีอาหารมากขึ้นจากความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า

เมื่อเลิกอาชีพตัดไม้ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มราษฎรรักษ่าป่าขึ้นในปี 2534 และในปี 2536 มีการมอบเครื่องมือในการตัดไม้ให้กับภาครัฐ เพื่อเป็นการแสดง เจตนาธรรมและความตั้งใจจริงของชาวบ้านในการหยุดตัดไม้ ไม่ทำอาชีพที่เกี่ยวกับการ ทำลายป่าอีกต่อไป และหันมาร่วมกันอนุรักษ์ โดยการวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ร่วมกัน ซึ่ง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ จะต้องผ่านที่ประชุมของชาวบ้านและใช้ยึดถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดมี บทลงโทษที่ชัดเจน ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยตนเองค่อย ๆ ลดลง จึงได้ทำ ความตกลงร่วมกันที่จะเลิกตัดไม้อย่างเด็ดขาดและได้มอบเครื่องมือในการตัดไม้ให้กับ ทางการ นับตั้งแต่นั้นมาชาวบ้านก็ได้ดำเนินการอนุรักษ์ผืนป่าแม่ยม ในนามกลุ่มราษฎร รักษาป่า ในตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่

ชุมชนสะเอียบตั้งอยู่กลางหุบเขารายล้อมด้วยผืนป่าสักทองอยู่ในเขตอุทยาน แห่งชาติแม่ยม มีกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างเป็นทางการ และมีวิถีชีวิต ผูกพันกับป่า ป่าผืนนี้เป็นทั้งแหล่งหากิน เป็นแหล่งสร้างรายได้ให้กับชาวตำบลสะเอียบ และชุมชนใกล้เคียงตลอดทั้งปี ผืนป่าบริเวณนี้เป็นพื้นที่มีทรัพยากรธรรมชาติป่าที่อุดม สมบูรณ์ ชาวบ้านแบ่งการใช้พื้นที่ออกเป็นเป็น 2 ด้านโดยใช้แม่น้ำยมเป็นเส้นแบ่ง คือ ด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำยมเป็นป่าเบญจพรรณ (ป่าสักทองธรรมชาติ) ป่าเต็งรัง และ ไม้ยืนต้นหลากหลายชนิด ซึ่งในพื้นที่นี้จะมีป่าสักทองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีเนื้อที่ อยู่ประมาณ 20,000 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าสักธรรมชาติที่สมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของ ประเทศไทย และเป็นแหล่งที่พบสัตว์หายากอีกหลายชนิด ชาวบ้านตำบลสะเอียบจะเรียก ป่าบริเวณนี้ว่า “ดงสักงาม”

ด้านทิศฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยมเป็น ป่าเปิง ป่าพะยะ (ป่าเต็งรังหรือป่าผลัดใบ) และป่าเหล่า เป็นพื้นที่หลักของชุมชนในการเก็บหาอาหารจากป่า ซึ่งมีให้เก็บได้ตลอดทั้งปี เช่น เห็ด สัตว์ขนาดเล็ก ผักชนิดต่าง ๆ ฟืน รวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัย เป็นพื้นที่สำหรับประกอบอาชีพของชุมชน

จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวตำบลสะเอียบ ส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพาอาหารจากป่า ถึงแม้ว่าผืนป่าแม่ยมจะถูกประกาศให้เป็นอุทยานแห่งชาติ รวมทั้งที่ตั้งของหมู่บ้านก็ตาม แต่สำหรับชาวบ้านแล้วถือว่าป่าแม่ยม คือ “ทรัพยากรหน้าหมู่บ้าน ที่พวกเขาต้องช่วยกันดูแล แบบทรัพยากรพึ่งคน คนพึ่งทรัพยากร”

ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญในเรื่อง วิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่มีความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า มีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้างในการจัดการทรัพยากร กระบวนการรวมตัวของชุมชนและการใช้วิถีชุมชนในการอนุรักษ์จัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยแต่ละชุมชน ท้องถิ่นย่อมมีปัจจัยและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปเป็นการเฉพาะตามวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชน ตามสภาพแวดล้อมบริบทรอบ ๆ ชุมชน ดังนั้น เพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ของแต่ละชุมชน ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญในการศึกษาวิจัย เพื่อให้เกิดข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนสะเอียบเองและให้ชุมชนอื่น ๆ เป็นกรณีศึกษาอันจะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาที่สมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ จนเกิดการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ดิน และแหล่งน้ำ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา และอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชนตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่
2. เพื่อศึกษากระบวนการรวมตัวของชุมชนและการใช้วิถีชุมชนในการอนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตำบลสะเอียบ

3. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ รวมถึงวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชน ตำบลสะเอียบ มีความเข้มแข็งและความอ่อนแอของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ขอบเขตของการศึกษา

1. พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คือ กลุ่มราษฎรรักษ่าป่า ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ซึ่งประกอบไปด้วย 4 หมู่บ้าน คือ บ้านดอนชัย บ้านดอนชัย สักทอง บ้านดอนแก้ว และบ้านแม่เต็น
2. ประชากรที่ใช้ในการศึกษาโดยใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (purposive) ซึ่งประกอบไปด้วย
 - 2.1 คณะกรรมการ สมาชิกของกลุ่มราษฎรรักษ่าป่า ผู้รู้และชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
 - 2.2 เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ลูกจ้าง และผู้แทนขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่ทำงานในพื้นที่
3. ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า เริ่มตั้งแต่ เดือนธันวาคม พ.ศ.2550

กรอบแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ใช้กรอบแนวคิดและทฤษฎี ดังนี้

1. แนวคิดชุมชน
2. แนวคิดวิถีชุมชน
3. แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน

วิธีดำเนินการศึกษา

วิธีการศึกษาใช้หลักการ ดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารงานวิจัย (document analysis) โดยรวบรวมจากหนังสือ รายงานการวิจัย ข้อเขียน บทความและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) และการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ (informal interview) เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิต กระบวนการรวมตัวของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้
3. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) ในกระบวนการดูแลป่าของชุมชน เช่น การเข้าร่วมประชุมเวทีชาวบ้านในพื้นที่ การสำรวจข้อเท็จจริงร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ป่า เป็นต้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจกระบวนการรวมตัวของชุมชนในการก่อตั้งกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากรของชุมชนภายในตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่
2. เข้าใจวิถีชีวิตของชุมชนที่สอดคล้องกับธรรมชาติ และกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชน
3. ได้รับความรู้เกี่ยวกับปัจจัย และเงื่อนไข ที่นำไปสู่การดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ ให้สามารถจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างเข้มแข็ง มั่นคงและยั่งยืนของชุมชน
4. เข้าใจสภาพปัญหา และอุปสรรคในการดำเนินการของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา และพัฒนาผืนป่าให้เกิดความสมดุล